

भारतीय परंपरेत आदिवासी समाजाचे योगदान: एक समाजशास्त्रीय अभ्यास

प्रा. खेत्री हनुमान रामभाऊ

वसंतदादा पाटिल महाविद्यालय, पाटोदा जि बीड.

Corresponding Author – प्रा. खेत्री हनुमान रामभाऊ

DOI - 10.5281/zenodo.17663404

सारांश (Abstract):

भारतीय संस्कृतीत आदिवासी समाजाचे योगदान अमूल्य आहे, ज्यात शेती, भाषा, कला, तत्वज्ञान आणि निसर्गाशी असलेले त्यांचे नाते यांचा समावेश आहे. त्यांनी भारतीय सभ्यतेचा पाया रचला असून, सुरुवातीच्या बौद्ध धम्मावरही त्यांचा प्रभाव दिसून येतो. आदिवासींचे जल, जंगल आणि जमिनीशी असलेले नाते हे त्यांच्या समृद्ध परंपरा आणि ज्ञानाचा अविभाज्य भाग आहे, जे आजही भारतीय वारसा जतन करते.

संस्कृती आणि परंपरा:

विविधता: भारताच्या सांस्कृतिक आणि धार्मिक विविधतेत आदिवासींच्या अनोख्या परंपरा आणि भाषांमुळे भर पडली आहे.

निसर्गाशी सहजीवन: त्यांनी निसर्गाशी असलेले नाते जोपासले आहे, जे त्यांच्या जीवनपद्धतीत आणि जीवनशैलीत दिसून येते.

सामाजिक आणि तत्वज्ञानात्मक योगदान:

समतावादी समाज: आदिवासींचे समतावादी समाज हे सुरुवातीच्या बौद्ध पद्धतींवर प्रभावी ठरले आणि त्यांनी मानवतेच्या कल्याणाची शिकवण दिली.

अखंड समाज: त्यांनी समाजाच्या विविध अंगांमध्ये, जसे की सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि राजकीय क्षेत्रात आपले वेगळेपण जपत, समाजाच्या प्रगतीमध्ये योगदान दिले आहे.

आर्थिक आणि कृषी क्षेत्रातील योगदान:

शेतीचा पाया: भारतातील ग्रामीण संस्कृतीचा पायाच आदिवासींनी घातला, ज्यात शेतीचा विकास महत्त्वपूर्ण ठरला.

जल आणि मृद संवर्धन: त्यांनी जल आणि मृद संवर्धनाच्या पारंपरिक पद्धती विकसित केल्या, ज्यामुळे नैसर्गिक साधनांचा योग्य वापर करणे शक्य झाले.

कला आणि साहित्यातील योगदान:

समृद्ध साहित्य: आदिवासी लोकसाहित्य, लोकगीते, म्हणी आणि उखाण्यांच्या माध्यमातून भारतीय साहित्याला समृद्ध केले आहे.

कलाविष्कार: त्यांनी नृत्य, संगीत आणि इतर कला प्रकारांच्या माध्यमातून स्वतःची कलात्मक ओळख जपली आहे.

आव्हाने आणि भविष्य:

आधुनिकीकरणाचा प्रभाव: आधुनिकीकरण, आर्थिक अडचणी आणि त्यांची सांस्कृतिक ओळख टिकवून ठेवण्यासाठी आदिवासी समाजाला अनेक आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे.

अविभाज्य वारसा: आदिवासींचे ज्ञान आणि परंपरा भारताच्या समृद्ध वारशाचा एक अविभाज्य भाग आहेत, ज्यांना जपणे महत्वाचे आहे.

प्रस्तावना (Introduction):

भारतीय संस्कृती आणि सभ्यतेत आदिवासींचे योगदान:

आदिवासी परंपरा आणि प्रथा भारतीय संस्कृती आणि सभ्यतेच्या सर्व पैलूंमध्ये व्यापलेल्या आहेत, तरीही ही जाणीव बहुतेकदा लोकजागृतीमध्ये कमी असते आणि भारतीय तत्वज्ञान, भाषा आणि रीतिरिवाजांमध्ये आदिवासींचे योगदान किती प्रमाणात आहे हे इतिहासकार आणि सामाजिक शास्त्रज्ञांनी अनेकदा ओळखले नाही किंवा कमी लेखले आहे.

बौद्ध धर्माबद्दलच्या लोकप्रिय मिथकांमुळे त्याच्या मानवतावादी सिद्धांताचा मूळ स्रोत आणि प्रेरणा अस्पष्ट झाली असली तरी, भारतातील प्राचीन आदिवासी (किंवा आदिवासी) समाजांकडे गौतम बुद्धांनी ज्या प्रकारच्या समाजाचे समर्थन करायचे होते त्यासाठी एक आदर्श शोधला. खाजगी मालमत्तेचा लोभ गरिबी, सामाजिक शोषण आणि अंतहीन युद्धांना कारणीभूत ठरला याने त्यांना तिरस्कार केला - त्यांना आदिवासी प्रजासत्ताकांमध्ये मानवी समाजाची आशा दिसली जी अद्याप हुकूमशाही राजवट आणि जातीभेदाच्या प्रभावाखाली आली नव्हती. सुरुवातीच्या बौद्ध संघांचे सामाजिक संवादाच्या आदिवासी नमुन्यावर आधारित होते ज्यामध्ये लिंग

समानता आणि सर्व सदस्यांसाठी आदर यावर भर देण्यात आला होता. संघाच्या सदस्यांनी त्यांच्या समतावादी दृष्टिकोनाचे आणि लोकशाही कार्याचे अनुकरण करण्याचा प्रयत्न केला. त्यावेळी, आदिवासी प्रजासत्ताकांनी सामाजिक समानतेचे अनेक पैलू जपले जे अजूनही काही आदिवासी समाजांमध्ये आढळतात जे व्यावसायिक लूटमार आणि शोषणाच्या दुष्परिणामांपासून कसे तरी सुटले आहेत. आदिवासी समाज वनस्पती आणि झाडांसह सर्व जीवन प्रकारांचा आदर करून समानतेच्या पायावर बांधला गेला होता. निसर्ग आणि मानवी समाजात परस्पर अवलंबित्वाची खोलवर ओळख होती. लोकांना सामाजिक गरजांमध्ये त्यांच्या योगदानानुसार आदर आणि दर्जा दिला जात असे, परंतु ते विशिष्ट कार्य करत असतानाच. धार्मिक समारंभात पुजारी किंवा वैद्यकीय सल्लामसलतीदरम्यान आदराने वागवले जाऊ शकते, परंतु एकदा अशी कर्तव्ये पार पाडल्यानंतर, पुजारी किंवा डॉक्टर इतर सर्वांच्या समान बनला. अत्यंत मौल्यवान कौशल्ये किंवा ज्ञानाच्या ताब्यात असल्याने दर्जा कायमचा वाढला नाही. याचा अर्थ असा होता की कोणताही व्यक्ती किंवा लहान गट कोणत्याही प्रकारच्या अधिपत्यामध्ये सहभागी होऊ शकत नव्हता किंवा वंशपरंपरागत अधिकारांचा आनंद घेऊ शकत नव्हता.

संशोधनाचा उद्देश (Research Objective):

- 1) आदिवासी परंपरेचा अभ्यास करणे.
- 2) आदिवासींच्या सांस्कृतिक पैलूंचा अभ्यास करणे.
- 3) आदिवासी समाजाचे भारतीय परंपरेत योगदान अभ्यासणे.

संशोधन गृहीतके (Research Hypothesis):

- 1) भारतीय परंपरेत आदिवासी समाजाचे आमूल्य असे योगदान आहे.
- 2) भारतीय संस्कृतीला टिकवून ठेवण्यामध्ये आदिवासी समाजाचे योगदान महत्वाचे आहे.
- 3) भारतीय परंपरा जोपासण्यामध्ये आदिवासी समाज हा अग्रणी आहे.

संशोधन पद्धती (Research Methodology):

प्रस्तुतशोध निबंधामध्ये प्राथमिक व दुय्यम तथ्य संकलन पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. यामध्ये ग्रंथ, पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्र, जर्नल्स, इंटरनेट व संकेतस्थळे इत्यादीचा उपयोग करण्यात आला आहे .

आदिवासी समुदाय जोपर्यंत उपभोग घेणारा नव्हता आणि समाजातील सर्व उत्पादने सामायिक केली जात होती तोपर्यंत अशी मूल्य-व्यवस्था टिकाऊ होती. जरी श्रमविभाजन झाले असले तरी, समाजाचे काम सहकारी आणि समानतेच्या आधारावर केले जात होते - कोणत्याही प्रकारच्या कामाबद्दल पूर्वग्रह किंवा अनादर न करता. साधेपणा, निसर्गावरील प्रेम, इतरांच्या वस्तू आणि संपत्तीचा लोभ नसणे आणि आदिवासी समाजातील सामाजिक सुसंवाद हे गौतम बुद्धांना आकर्षित करत होते आणि त्यांच्या शिकवणीच्या नैतिक गाभ्यावर त्याचा खोलवर परिणाम झाला झारखंड आणि छत्तीसगडला राज्याचा दर्जा मिळाल्याने भारतातील आदिवासींसाठी परिस्थिती सुधारते का हे पाहणे बाकी आहे. तथापि, केंद्र सरकारकडून सर्व आदिवासी जिल्ह्यांना शाळा, संशोधन संस्था, सहभागी वन व्यवस्थापन आणि संवर्धन योजना, प्रदूषण न करणारे उद्योग आणि आदिवासी समुदायांना त्यांच्या समृद्ध वारशाचे दस्तऐवजीकरण आणि जतन

करण्याच्या संधींमध्ये गुंतवणूक करण्याच्या बाबतीत विशेष लक्ष देणे अत्यावश्यक आहे. वसाहतवादाचे परिणाम आणि आदिवासी समुदायांनी अनुभवलेल्या पूर्वीच्या अन्यायांना उलट करण्यासाठी आदिवासींना शैक्षणिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक संधींमध्ये विशेष प्रवेश मिळाला पाहिजे.

त्याच वेळी, देश आदिवासी सामाजिक पद्धतींच्या सौंदर्यातून, सर्वांसाठी सामायिकरण आणि आदर करण्याची त्यांची संस्कृती - त्यांची खोल नम्रता आणि निसर्गावरील प्रेम - आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे - सामाजिक समानता आणि नागरी सौहार्दाबद्दलची त्यांची खोल भक्ती यातून बरेच काही शिकू शकतो. झारखंडमधील मुंडा जमातीतील अभिषेक शीतल यांनी आम्हाला लिहिलेल्या पारंपारिकपणे आदिवासी समाज लिंग समानता, निसर्गाचा आदर आणि सर्व व्यवसायांची समानता कशी महत्वाची मानतात यावर भर दिला आहे.

निष्कर्ष (Conclusion):

भारतीय समाज व्यवस्थेला समृद्ध करण्याचे काम आदिवासी समाजाने आपल्या परंपरेतून केलेले आहे . भारतीय परंपरेत आदिवासी समाजाचे अमूल्य असे योगदान आहे . भारतीय संस्कृती आणि सभ्यतेला गौरवशाली बनविण्यामध्ये आदिवासी समाजाचे मोलाचे योगदान आहे . म्हणून प्रस्तुत शोध निबंधाला महत्व आहे . यामध्ये आदिवासी समाजाची गरीमा , गैरव आणि वैभवशाली परंपराचा शास्त्रीय अभ्यास प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये करण्यात आलेला आहे . म्हणून भारतीय परंपरेत आदिवासी समाजाचे मोलाचे योगदान आहे हे तथ्य सिद्ध झालेले आहे .

संदर्भ (Reference):

1. भारतीय तत्वज्ञानात जिवंत काय आहे आणि मृत काय आहे - देबीप्रसाद चट्टोपाध्याय
2. स्टॅचरबास्की: बुद्धिस्ट लॉजिक (न्यू यॉर्क, १९६२), पेपर्स ऑफ स्टॅचरबास्की - (कलकत्ता - १९६९, ७१)
3. द इंडियन हिस्टोरिकल रिव्ह्यू, खंड. १६:१,२ बैद्यनाथ सरस्वती यांचे पी.के. मैती यांचे पुनरावलोकन, पूर्व भारतातील लोक-विधी
4. आयसीएचआर (इंडियन कौन्सिल ऑफ हिस्टोरिकल रिसर्च) चे बुलेटिन
5. भारतातील विज्ञानाच्या इतिहासातील अभ्यास (देबीप्रसाद चट्टोपाध्याय यांनी संपादित केलेले)
6. आदिवासी: एक सहजीवन बंधन - मारी आणि स्टॅन थेकेकारा (हिंदू फोलिओ, १६ जुलै २०००)
7. डॉ. एस. जी. देवगावंकर, डॉ. शैलजा देवगावंकर, डॉ. जयमाला ड्रमरे. (२०१४) सामाजिक चळवळी - परंपरागत आणि आधुनिक. नागपूर : श्री साईनाथ प्रकाशन.
8. डॉ. बी. एम. कऱ्हाडे. (२०१४) आदिम जमातीचे समाजशास्त्र भाग २. नागपूर: पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स
9. डॉ. प्रदीप आगलावे. (२०१०) आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र. नागपूर : श्री साईनाथ प्रकाशन.
10. प्रा.डॉ. गावीत पुष्पा यशवंत, आदिवासी संस्कृती
11. डॉ. मुनघाटे प्रमोद, आदिवासी मराठी साहित्य-स्वरूप आणि समस्या
12. डॉ. साळुंखे सर्जेशवण समाजशास्त्रातील मूलभूत संकल्पना, प्रोफिशियंट पब्लिशिंग हाऊस, 1996
13. प्रा. लोटे रा.ज., समाजशास्त्र विषय आणि संकल्पना, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स नागपूर, जून 2014
14. प्रा. लोटे रा.ज., भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या, जून 2002
15. डॉ. नाडगोंडे गुरुनाथ, ग्रामीण समाजशास्त्र, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे - २००२
16. प्रा.एन.आर. राजपूत, ग्रामीण व नागरी समाजशास्त्र, अंशुल पब्लिकेशन, नागपूर - २००४
17. डॉ. महाजन धर्मवीर, सामाजिक संरचना एवं परिवर्तन शिक्षा ch, साहित्य प्रकाशन, मेरठ - १९८५
18. राम आहूजा : सामाजिक संशोधन पद्धती . पब्लीसिंग हाऊस नई दिल्ली 2003
19. डॉ. खडसे भा.कि., भारतीय समाजव्यवस्था, मंगेश प्रकाशन, रामदासपेठ, नागपूर - १९८३